

СРЕДАТА ЗА СТОПАНСКА ДЕЙНОСТ В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 30-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ В. – УСЛОВИЯ И ФАКТОРИ

Марко ДИМИТРОВ

Received: 21.07.2021

Available online: 1.12.2021

***Abstract:** The author aims to reveal the general conditions of doing business in Bulgaria during the 1930s within the context of significant changes in the world economy at that time and their impact on the Bulgarian economy. At the same time, the basic determinants of the changes in the economic conditions are outlined. A general comparison is made between the conditions of the 1920s and 1930s, and the conclusion is that there was an unprecedented increase of the direct government intervention in Bulgaria. The government also had a crucial role in the formation of the business environment in the 1930s. These interventions are a consequence of the unprecedented complication of the economic situation worldwide and in Bulgaria, as a result of the Great Depression of 1929.*

The author assesses the state intervention in the Bulgarian economy in the 1930s as adequate and effective. For this reason, the post-Depression economic recovery was relatively more effective compared to other countries with similar basic characteristics.

An essential feature of the activity of the Bulgarian state in improving the economic environment is the fact that it is carried out with exceptional economic and fiscal measures. The state does not exert political or ideological pressure on economic entities and thus, in terms of its economic policy, is closer to the policy pursued in democratic countries.

Key words: business history of Bulgaria; state economic policy; business history of the 20th century; state regulation; economic institutions; economic environment

JEL: N24; N44; N84; N94

Най-общо под икономическа среда¹ трябва да се разбират условията, в които функционира дадена икономика и в частност даден бизнес. Средата има решаващо значение за това, как тази икономика се развива. Тя може да стимулира или

¹ По-нататък в изложението ще използваме и „среда за стопанска дейност“ като синоним на „икономическа среда“.

забавя икономическото развитие, може да променя насоките на развитие и структурата на стопанството и т.н. Средата за стопанска дейност е факторът, който стои в основата на ефективността на икономиката, а с това става фактор и за прогреса на дадено общество не само в материалната сфера.

В отделните епохи на човешката история условията за развитие на стопанската дейност на хората са различни. До налагането на пазарния тип икономика тези условия в много голяма степен се формират обективно от човека и са предимно продукт на природните условия. Това е така, защото до XIX в. връзката на човека с природата е съвсем директна – природата пряко и осезателно влияе върху неговото битие, а той има много малки възможности за обратна реакция².

С разгръщането на Индустриалната революция и агресивното развитие на пазарната икономика връзката „човек – природа“ се разкъсва значително. Резултатите от това са грандиозни. Непознатите до този момент мащаби на разрастването на производството (не само индустриалното) променят средата за стопанска дейност. Непрекъснатият стремеж и надпревара за увеличаване на продукцията довежда до появата на трудности при нейната реализация. Икономическата среда се променя и усложнява с бързи темпове. Това стимулира хората да се намесват активно и да променят условията за стопанска дейност. Появяват се и се развиват нови характеристики на икономическата среда – бързо и разнообразно развитие на транспорта и съобщенията³, нови методи за организация на производството, увеличаването на градското население, политически промени в света и редица други фактори.

Върху параметрите и качеството на икономическата среда оказват влияние различни фактори и условия – природната даденост на дадена територия (държава), контактите на стопанските субекти с външната среда, степента на затвореност на обществото, природните условия (климат, сезонност на метеорологическите промени) и др. През т. нар. „дълъг XIX в.“⁴, в условията на налагаща се пазарна икономика и усложняването на икономическата среда, като съществен фактор влияещ върху стопанската дейност в развития свят се налага държавната машина (държавата). През XX в. нейната роля в тази посока постепенно се засилва, за да стане тя незаобиколим фактор след Втората световна война. Това

² Поставената граница е условна и може да се изтегли малко по-назад във времето, но не много.

³ През XIX в. трябва специално да се отбележи появата и мащабното разпространение на жп транспорта, който променя не само скоростта и обема на пренасяните суровини, стоки и услуги, но разширява в непознати до този момент мащаби пазара, включвайки в него вътрешните територии на континентите, в началото в Европа и Северна Америка, а по-късно и в останалия свят.

⁴ Такова определение се е наложило в литературата за периода от края на XVIII в. до 1914 г.

място в икономиката държавата заема по време на Първата световна война, но ролята ѝ става решителна през 30-те години на този век, вследствие на радикалните изменения в икономическите условия.

Преди да започнем да излагаме по същество проблема е необходимо да се спрем на въпроса за особеностите на икономическата среда и участниците в стопанския живот в България в периода между двете световни войни. Големият въпрос тук е, до каква степен българската икономика „плава“ във водите на пазарното стопанство? Отговорът му трябва да се търси в състоянието на двата основни компонента на стопанството – аграрният сектор и градското стопанство⁵. Третият основен сектор – външната търговия, по това време априори се развива в условия на пазарност.

Определящ фактор за характеристиката на селското стопанство е състоянието на поземлената собственост в България. Нейното перманентно раздробяване, предимно по линията на наследството, е основна причина голяма част от българските земеделски стопанства да са откъснати от пазарните отношения (Dimitrov, 2018, pp. 88-103). Дребната частна собственост не е мястото, където се произвеждат излишъци, предназначени за пазара⁶. Този въпрос отдавна е разяснен в българската историография по стопанска история, за по-голяма яснота ще посочим, че, според статистика от 30-те години, частта от дохода на земеделските стопанства, получена чрез пазара е между 41,1 и 44,1% (Egorov, 1938, p. 161). В по-голяма степен в пазарни условия работят едрите земеделски стопанства, чиято продукция намира реализация и на външните пазари.

По-различно е положението в градското стопанство. Тук значителна част от производството е предназначена за пазара – преди всичко вътрешния. Известен факт е, че българската индустрия работи изключително за този пазар. Според Брюкселската международна номенклатура, процентното участие на индустриалните стоки в българския износ в периода 1928–1936 г. е средногодишно 4.5%, като се забелязва една трайна тенденция на намаляването на този процент от 6.9% (444 млн. лв.) през 1929 г. на 2.8% (110 млн. лв.) през 1936 г. (Nedkov, 1937, pp. 12-13).

От гледна точка на участниците в нея икономическата среда в България е доста разнообразна. Съществуват субекти, които по начин на упражняване на дейността и реализация на продукцията са толкова разнообразни, че изглеждат

⁵ Градското стопанство е термин, който през разглеждания период включва индустрията, занаятите, услугите.

⁶ Като прибавим и факта на значителната скрита безработица по селата възможността дребните стопанства да отделят продукция за продан намалява още повече.

като от различни исторически епохи. В българското стопанство има самозадоволяващи се стопански единици, натурална размяна, полупазарни и истински пазарни отношения.

В крайна сметка се оказва, че *една значителна част от българското стопанство не функционира в условията на истинска пазарна икономика*. В пазарни условия се намира онази част от него, която е в сферата на външната търговия. Вътрешният пазар все още има остатъци от стари форми на търговска размяна. Търговията на едро, която се осъществява в истинските пазарни условия, няма съществено място тук.

Тази сложна и разнообразна картина на условията за развитие на стопанска дейност в България прави невъзможно да се разгледат всички елементи на икономическата среда в рамките на това изложение. Затова във фокуса му са поставени само тези нейни аспекти, които се формират от държавната активност в стопанските отношения. Това са, както ще стане ясно от изложението по-долу, действия преди всичко в областта на външната търговия, които, обаче, рефлектират другите основни сектори на българската икономика – аграрния и индустриалния.

В намесата (участието) на българската държава в икономическия живот в периода между двете световни войни ярко се открояват два етапа, съвпадащи почти напълно с 20-те и 30-те години. Общото между тях е това, че и в двата държавната активност в стопанската сфера е инспирирана от преживени кризи – Първата световна война (1914–1918) и Голямата депресия (1929–1934).

През 20-те години държавната политика в икономическата сфера не се различава много (с някои изключения) от политиката от преди военните години. Това време не е във фокуса на изложението, но ще отбележим, че борбата за преодоляването на последствията от българското участие в Първата световна война, които в икономически план не са толкова значителни, се води с традиционни средства⁷. Има една инерционност в провеждането на икономическата политика от времето преди войната, която се „захранва“ и от политическите фактори⁸.

⁷ Направената констатация за икономическите последствия от Първата световна война за България може да предизвика възражения, но това е въпрос, по който трябва да се полемизира. Мнението на автора е изложено в специализираната литература (Dimitrov, 2014).

⁸ Политическите партии, които стоят начело на управлението на страната са партии от „стария“ тип от преди Първата световна война. Те трудно се ориентират в бързо променящите се условия у нас и в света след войната. Този феномен не е само български. Такива примери са Великобритания, САЩ и други държави, главно сред победителите във войната. Опитите да се управлява следвоенното стопанство с инструментите от преди 1914 г. почти навсякъде претърпяват неуспех и това е една от причините за избухването на Голямата депресия през 1929 г.

Пътищата, по които българската държава влияе върху формирането икономическата среда в България през 30-те години на ХХ в.:

1. Законодателството в отделните сфери на икономиката

Законодателството в икономическата сфера става основен приоритет и доминираща дейност на държавата в през 30-те години на ХХ в. Пораженията от Голямата депресия върху българското стопанство имат своите особености и това в значителна степен „моделира“ държавната активност в него.

По времето и след Депресията българската държава окончателно скъсва с политиката на хаотично и неефективно подпомагане на стопанството, характерно за първите десетилетия след Освобождението през 1878 г. Налага се държавно поведение на контрол и регулиране в отделни сфери на икономиката, като някои от тях изпадат в „немилост“ (индустрията), а други (селското стопанство, външната търговия) заемат заслужаващо им се място във фокуса на стопанската политика. Трябва да се отбележи, че тази промяна в поведението на държавата се дължи именно на особеностите на проявата на Голямата депресия в българската икономика и в нея няма идеологически или други мотиви. Най-осезаемо засегнати от кризата са селското стопанство, външната търговия и финансово-кредитната система. В тази посока са насочени и главните усилия на управляващите.

До голяма степен „пренастройването“ на държавната политика, от политика на подпомагане на стопанството към политика на контрол и регулация, става с преодоляване на съпротивата от страна на някои политически и стопански субекти. В началото промените се извършват бавно, с колебание и несигурност в решенията. Такава е обстановката по време на управлението на първите правителства от началото на кризата. Примери, показващи колебливата политика на държавата, са: създаването „на книга“ на Експортния институт през 1930 г., който започва ефективна работа чак през 1935 г., споровете за спирането или продължаването на действието на Закона за насърчаване на местната индустрия от 1928 г., колебливото начало на дейността на Дирекцията за закупуване и износ на зърнени храни (Храноизнос), доста неефективното законодателство от пролетта на 1932 г. във връзка с опитите да се разреши проблемът със задълженията на населението, в което прозира прокарването на определени интереси на различни стопански и нестопански слоеве, пасивността на държавата по отношение на кризата в тютюневата индустрия по време на Депресията, трудните отношения с Финансовия комитет на Обществото на народите и др. Всичко това влошава сериозно условията за стопанска дейност в страната и те остават такива до към лятото на 1934 г., макар че от началото на тази година има известно оживление в стопанския живот, вследствие на някои добри решения на управляващия тогава кабинет на Народния блок (Dimitrov, 2020).

Активизирането и в известна степен втвърдяването на държавната

антикризисна политика е следствие от избухналата през лятото на 1931 г. световна финансова криза, която бързо ликвидира скрупулите в българските управляващи. Под натиска на кризата държавата променя политиката си в по-радикална посока. Законодателната активност става по-интензивна в няколко направления. Във фокуса застават проблемите на валутната регулация, външната търговия, задълженията на населението.

В пазарната икономика *външната търговия и международните плащания* са от ключово значение. Тук основната роля е на държавата и нейните органи. В това отношение особено място има регулирането и контрола върху валутния режим. Управляващите в България почти мигновено реагират на промените в международните финансови условия след кризата от лятото на 1931 г. В началото на октомври същата година е прието едно силно рестриктивно изменение на Закона за търговията с външни платежни средства⁹. С него по-същество контролът и регулирането на външната търговия са оставени в ръцете на БНБ.

Отбелязваме тази промяна, защото смятаме, че тя представлява повратна точка, която бележи началото на новата държавна политика в стопанската област – политика на повсеместен контрол и регулиране. С нея са въведени редица мерки, в областта на външната търговия и външните плащания и това директно рефлектира върху вътрешните условия за стопанска дейност в България. По отношение на вноса ограничителните мерки дават право на БНБ да отказва, без да се мотивира, отпускането на девизни средства за всякакви плащания в чужбина. Освен това се забранява износът от страната на всякаква валута, облигации от заеми, монети, злато и сребро. Наред с тези мерки се ограничава значително вносите на артикули за нуждите на държавата, като за осъществяването на такъв се иска предварително становището на министъра на финансите и БНБ. С допълнителни наредби Банката засилва и конкретизира ограничителния режим и регулацията на вноса. По-съществените от тях до края на икономическата криза са въвеждането на *девизните контингенти* за внос и системата на т. нар. *частни компенсационни сделки* през 1933 г. (Dimitrov, 2014, pp. 217-218).

В областта на външнотърговските договорни отношения по време на Депресията настъпват големи затруднения и по същество тази дейност е замряла почти навсякъде. В тази сложна обстановка българската държава през периода 1931–1934 г. успява да сключи редовни търговски договори с Германия през 1932 г. (в сила от 17 февруари 1933 г.), Чехословакия (в сила от 14 април 1934 г.), Югославия (в сила от 1 юли 1934 г.) и Италия (в сила от 14 октомври 1934 г.). Освен това през юли

⁹ *Стенографски дневници* на XXI Обикновено народно събрание, I ИС, 23 зас. 7 октомври 1931, с. 400-409; 8 октомври 1931, с. 415.

1934 г. е сключена търговска спогодба с Унгария (Dimitrov, 2014, pp. 219-221). Активизирането на външната търговия бързо оказва благотворно влияние върху българската икономика, особено върху селското стопанство. В това отношение се наблюдава последователност в политиката, независимо от смяната на правителствата през 30-те години на XX в. (Dimitrov, 2020, pp. 228-244).

Основен лост за влияние върху икономическата среда през 30-те години на миналия век е и *фискалната политика* на българската държава¹⁰. Проблемите в държавните финанси имат основно два източника – условията при които се сключват двата държавни заема (Бежански и Стабилизационен) през втората половина на 20-те години и отражението на Голямата депресия върху българското стопанство, най-вече върху селското стопанство, външната търговия и банковата система. Борбата с бюджетните дефицити става основен, едва ли не единствен, приоритет на управляващите правителства. Тя преминава като червена нишка през почти цялото законодателство в икономическата област през 30-те години.

Търсенето на нови ресурси за покриването на държавните разходи е насочено във всички посоки и оказва значително влияние върху условията за стопанска дейност. То преминава през плахото и несигурно законодателство на правителството на Народния блок във финансовата сфера и е продължено с по-радикални действия от кабинетите след 19 май 1934 г.

Данъчната политика е в основата на провеждането на фискалната политика по стабилизиране и засилване на държавните приходи. От друга страна, чрез данъците държавата има значителни възможности да влияе върху икономическото развитие, като променя в една или друга насока параметрите на средата за стопанска дейност. Данъците влияят съществено, както върху производството така и върху пазара, отразявайки се пряко върху покупателните възможности на населението.

През разглеждания период промените в данъчната система са интензивни и с доста противоречиви резултати (Stoyanov, 2017, pp. 214-226). В края на периода, чрез унификацията на данъчното законодателство, се постига осезаемо прогресивно развитие на стопанството, което е показател за подобряването на условията за стопанска дейност в страната (Nedkov, 1937, p. 75). Сред множеството конкретни действия в посока на промяната в различни данъци, опитите да се въведат държавни монополи (които завършват неуспешно), реформирането на техниката на събиране на данъци и др., най-съществено значение за положителната промяна във влиянието на данъчната система върху стопанската дейност в страната имат две неща: реформирането на митническия режим (Bobchev, 1939, pp. 8-11) и

¹⁰ Подробно за фискалната политика на българската държава между двете световни войни (Dimitrov, 2014, pp. 227-258).

реформата в данъка върху приходите през 1936 г.¹¹

Законодателната дейност в областта на външната търговия и данъците в значителна степен засяга преди всичко *селското стопанство*¹². През разглеждания период са издадени огромно количество законови и подзаконови актове, правилници, окръжни, заповеди, забрани, отнасящи се пряко до различните селскостопански дейности, реализацията на продукцията на вътрешните и външните пазари и др. Значително влияние има и Дирекция „Храноизнос“, която става основен регулатор на цените в този сектор след 1930 г.¹³ Само за периода 1935–1939 г., според „Бюлетина на Българска земеделска и кооперативна банка“, от държавните органи са издадени 207 нормативни акта (наредби-законали, окръжни и др.), които се отнасят до упражняването на селскостопанска дейност и реализацията на селскостопанската продукция в страната и на международния пазар. Наред с това БЗКБ упражнява контрол върху различни видове кооперации, износа на определени артикули, организирането на производството на други и др.

В областта на *индустрията* активността на държавата е по-умерена. През 30-те години тази сфера на стопанска дейност започва да губи позициите си на държавен фаворит. Неадекватната политика на покровителстване още от края на 19-ти век започва да дава своите негативни резултати след Първата световна война. По време на Голямата депресия, когато заедно с външните пазари се свива и вътрешния пазар на страната, става ясно, че неефективният контрол върху откриването на нови индустриални заведения води до т. нар. „преситеност“ в индустриалния сектор. Проблемът с реализацията на продукцията става основен и държавата се намесва, като се опитва да ограничи производството на дадени индустрии.

Още от началото на Кризата управляващите в България започват плахи действия за ограничаване на откриването на нови предприятия в някои сфери на индустриалното производство, но без особен успех. Неразбирането на проблема от тяхна страна и политически пристрастия водят до продължаване на действието на Закона за насърчаване на местната индустрия от 1928 г. (Parvanova, 2019). Индустрията изпада в немилост след 1934 г., когато е ликвидиран за известно време партийният режим в България (Bobchev, 1939 a). След тази година започва една последователна дейност от страна на българската държава на териториално и браншово свиване на индустриалния сектор по административен път. Венецът на

¹¹ Държавен вестник, бр. 14 от 2 февруари 1936 – Наредба-закон за данъка върху приходите.

¹² Промените в режима на външната търговия и данъчното облагане влияят и върху състоянието на българската индустрия, но, поради аграрния характер на икономиката, аграрният сектор изпитва най-голямо влияние от тези промени.

¹³ Пак там, бр. 118 от 20 декември 1930.

тази политика е Наредбата-закона за индустрията от 1936 г. (Dimitrov, 2014, pp. 188-204).

2. Реформирането на съществуващите и създаване на нови институции в икономическата и социалната сфера.

В развитието на държавните стопански институции след Първата световна война до 1939 г. също ясно се очертават два етапа – от 1919 до 1929 г. и от 1929 до 1939 г. През първия етап извършените промени не са толкова интензивни. Създават се някои нови дирекции, променя се дейността на други, но институциите от „първи ред“ (министерства, големите държавни банки) не претърпяват големи изменения. Този факт може да се обясни с това, че до началото на Голямата депресия в българското стопанство няма големи сътресения и то все още е в руслото на довоенните икономически условия¹⁴.

Етапът от 1929 до 1939 г., особено след 1934 г., е време на интензивни изменения в структурата на държавните стопански институции. Трайни или временни промени се извършват на всички нива. Най-съществени за формирането на икономическата среда в България са новосъздадените Дирекцията „Храноизнос“, Погасителната каса, Експортния институт, Банка „Български кредит“, както и промените в дотогавашната система на държавните банки – сливането на Българска земеделска банка (БЗБ) с Българска централна кооперативна банка (БЦКБ) и създаването на мега-банката Българска земеделска и кооперативна банка (БЗКБ) (Dimitrov, 2014, pp. 104-135). За промените в дейността на БНБ вече се писа по-горе в изложението.

Чрез създаването на новите и реформирането на старите стопански институции българската държава си осигурява положението на диригент на икономическото развитие на страната през разглеждания период. От гледна точка на икономическата теория изглежда, че свободния пазар в България е силно ограничен. Това може и да е така, но подобни симптоми има в почти всички страни в света, включително и в „люлката“ на пазарната икономика Великобритания. Големият въпрос е, какъв е ефектът от държавната интервенция в икономическата среда за българското стопанство. На този въпрос ще се опитаме да дадем отговор в края на това изложение.

¹⁴ Със сигурност, последното твърдение ще предизвика обструкции, но аз твърдя, че симптомите на разстройство на българското стопанство след Първата световна война нямат характеристиките на „следвоенна стопанска криза“. Те са предизвикани най-вече от огромната бежанска вълна, която навлиза в страната от Македония, Беломорска и Одринска Тракия и частично от Добруджа, както и от някои клаузи на Ньойския договор. Показателно за това, че стопанството не е в криза след войната е състоянието на българската индустрия след нея (Dimitrov, 2014, pp. 178-185).

Върху формирането на средата за стопанска дейност оказват влияние и други дейности на държавата: нейната общинска политика, изграждането на транспортната инфраструктурата, проучването на подземните богатства и др. Тяхното влияние върху икономическите условията в страната е значително, но в рамките на това изложение не е възможно да ги разгледаме по-подробно.

Резултатът

За илюстриране на условията за стопанска дейност в България през разглеждания период и промените в тях, вследствие на икономическата политика на държавата ще се позовем на изследването на Асен Христофоров „Развитие на конюнктурния цикъл в България 1934–1939“ (Hristoforov, 1939). Този труд има две големи предимства: първо, на основата на подробни статистически данни се прави характеристика и анализ на състоянието на всички основни сектори на националното стопанство. Второ, изложението покрива целия период от 1929 до 1939 г. и в този смисъл е обобщаващо, даващо обща картина на развитието на българското стопанство през това време¹⁵. Нашата цел ще бъде, от изследваните на Христофоров да открием в синтезиран вид само тези характеристики на стопанството, в развитието на които „има пръст“ българската държава. Там където е възможно ще посочим и други фактори и обстоятелства за формирането на стопанската среда в България през този период.

Още в началото на изследването си Христофоров, след като отбелязва че развитието на конюнктурния цикъл на дадено стопанство не може да се разглежда независимо от конюнктурните процеси извън нея, подчертава, че през 30-те години на 20-ти век стопанствата на отделните държави демонстрират много по-самостоятелно развитие, в сравнение с преди и подчертава, че: „...главните **причини за това сравнително по-самостоятелно развитие на отделните национални конюнктурни цикли трябва безспорно да се търси в растящото вмешателство на държавата в областта на стопанската дейност** (болд мой, М.Д.).“ (Hristoforov, 1939, р. 1). Наблюдавайки икономическото развитие на България през 30-те години на XX в., няма как да не се съгласим с тази констатация.

По-горе в изложението посочихме отделните държавни актове насочени към българската икономика. Тук е необходимо да отбележим още нещо много важно – последователността и приемствеността в провеждането на държавната политика в икономиката. Такава най-напред се наблюдава при смяната на партийния кабинет

¹⁵ В заглавието на труда на Христофоров е определен период 1934–1939 г., но в изложението има значително количество информация за целия междувоенен период. Най-ценното е, че се правят сравнения между 20-те и 30-те години на 20-ти век.

с безпартиен през 1934 г.¹⁶, когато не е прекъсната дейността по такива инициативи на държавата, като: проблемът със задълженията на населението и създаването на Погасителната каса, Голямата компенсационна сделка и ликвидирането на проблемите в тютюневия бранш, сключването на търговски договор с Югославия, продължаването на работата по създаването на Експортния институт и др. (Dimitrov, 2020). С известни изключения приемственост се наблюдава и при всички последващи правителства, управлявали страната през втората половина на 30-те години, независимо от политическите разминавания между тях. Това е една от предпоставките за ефективността на държавното участие във формирането на условията за стопанска дейност в страната през разглеждания период.

Христофоров откроява вътрешни и външни причини за стопанския подем в България след преодоляването на стопанската криза. *Първата причина*, според него, се корени в политиката на БНБ на отказ от дефлационната политика още през 1931 г., въвеждането на режима на частните компенсационни сделки и на валутните премии в края на 1933 г., както и на налагането на високи монополни цени на някои зърнени храни от началото на 1934 г. Като *втора причина* Христофоров изтъква уреждането на проблема със задълженията на населението, което става със създаването на Погасителната каса, сливането на БЗБ с БЦКБ и създаването на БЦКБ, както и основаването на новата „получастна“ акционерна банка „Български кредит“ (Hristoforov, 1939, p. 106).

Христофоров отделя и два външни фактора, като при единият от тях ролята на българската държава също е много съществена. Става въпрос за изключителното засилване на стокообмена на България с Германия и осигуряването на стабилен пазар за българските експортни стоки, основно за продуктите на селското стопанство (Hristoforov, 1939, p. 107). Всичко това се осъществява със сключването на редовен търговски договор и клирингова спогодба между двете страни през 1932 г., което е невъзможно без активното участие на българските официални власти¹⁷. Трябва да допълним, че в такава посока действат също сключените търговски договори и клирингови спогодби с други държави от т. нар. „Клирингов блок“. Това са страни предимно от Централна Европа.

От четирите причини за стопанския подем в България през 30-те години,

¹⁶ Това са кабинетите на Народния блок (юни 1931–1934) и на Политическия кръг „Звено“ и Военния съюз (май 1934 – януари 1935).

¹⁷ Ще си позволя едно отклонение. В икономическото сближаване между България и Германия през 30-те години на 20-ти век до скоро се търсеха идеологически причини с това се стигаше до неправомерни квалификации за управляващите в България по онова време. Смятам, че мотивите и на двете страни за това сближаване са чисто икономически и са движени от търсенето и постигането на взаимен интерес. Всякакви други обяснения и оценки, според мене, са неверни и преднамерени.

посочени от Христофоров, само една е от чисто външен характер – възходящото развитие на цените на земеделските произведения на международните пазари от 1934 г. нататък, вследствие на стопанският подем в държавите от „Клиринговия“ и „Стерлинговия“ блокове (Hristoforov, 1939, p. 107).

Позволихме си да се спрем по-подробно на изводите, в труда на Ас. Христофоров, но до подобни констатации в своите анализи в научни списания за характера и насоките на формирането на икономическата среда в България през 30-те години и ролята на българската държава в това достигат и други български икономисти с авторитет, като Асен Чакалов, Стефан Бобчев, Борис Арнаудов, Никола Стоянов и др.

Заклучение

Няма съмнение, че 30-те години на ХХ в. са изключително динамичен етап в развитието на българското стопанство. Предизвикателствата на Голямата депресия поставят сложни задачи за разрешаване пред участниците в икономическия живот на страната. Усилия са необходими от всички, но решаващата роля тук е на българската държава. Причините за това са вътрешни и външни. От една страна е слаборазвитият вътрешен пазар, а от друга стремежът тази част от българската икономика, която се развива в пазарните условия на външните пазари, да получи адекватна подкрепа, която да засили нейната конкурентност. Управляващите в България, независимо от честата смяна на правителства, особено след 1934 г., се справят успешно и създават среда за стопанска дейност, която обуславя стопанския подем от 1935 до 1939 г.¹⁸. Факт е, че българското стопанство не преживява кризата от 1937–1938 г., която преживяват много държави в Европа и САЩ. Втората световна война прекъсва това положително развитие.

Резултатите от държавната намеса в икономиката са очевидни. Въпреки преживяната криза, равнището на стопанската дейност през 1938 и първото полугодие на 1939 г. е по-високо от това през 1929 г. и е най-високото след Първата световна война. В областта на външната търговия се постига по-голямо увеличение на обема на вноса и износа в сравнение с 1931 г., когато е неговото най-голямо равнище след Първата световна война. Стойността на индустриалното производство през 1938 г. е почти равна (1% по-малко) на стойността на производството през 1929 г. Индексът на обема на това производство от 1934 до 1938 г. се покачва с 43.4%. Увеличението на обработваната площ от 1929 до 1938 г. е с 10.7%, а на засятата и засадена площ – с 14.5%. Реалният национален доход на

¹⁸ Трябва да уточним, че 1939 г. е гранична поради избухването на Втората световна война и поради това статистическите данни се отнасят само до първото полугодие на тази година. Затова доста често крайна година в статистиката е 1938 г.

глава от населението през 1938 г. е „... равен, ако не и по-голям от дохода през 1928 и 1929 г.“ (Hristoforov, 1939, pp. 110-111).

Увеличаването на обработваната, засята и засадена площ се дължи в много голяма степен на трансформацията в българското земеделие към отглеждането на т. нар. интензивни култури (плодове, зеленчуци, тютюн, коноп и др.), началото на която е по време на Голямата депресия, макар че такива белези се наблюдават още през втората половина на 20-те години. Това е много значима промяна, която освобождава българското земеделие от клопката на житните култури, а за нея съществена роля изиграва българската държава, която чрез своите институции (Дирекция „Храноизнос“, Експортния институт, БЗКБ) и други конкретни мерки съдейства за нея.

В българската литература по стопанска история няма еднозначна оценка за държавната намеса в икономиката през 30-те години на миналия век. Пристрастията към определени икономически теории или идеологически постулати стоят в основата на различните мнения за тази намеса – от умерено положителни оценки до негативни такива, някои от които представляват пълно отричане не само на стопанската политика, но и на политиката през 30-те години като цяло.

REFERENCE:

- Bobchev, K 1939, 'Bulgaria's foreign trade policy after the war', *Publications of the Statistical Institute for Economic Research State University of Sofia*, no. 4, pp. 1-49. [Бобчев, К 1939, „Външната търговска политика на България след войната“, *Трудове на Статистическия институт за стопански проучвания при Софийския държавен университет*, кн. 5, с. 1-49].
- Bobchev, K 1938, 'The Industrialization of Bulgaria and Its Borders', *Magazine of the Bulgarian Economic Society*, no. 5, pp. 273-281. [Бобчев, К 1938, „Индустриализирането на България и неговите предели“, *Списание на Българското икономическо дружество*, кн. 5, с. 263-281].
- Bobchev, K 1936, 'The Law of Industry', *Magazine of the Bulgarian Economic Society*, no. 8, pp. 449-466. [Бобчев, К 1936, „Законът за индустрията“, *Списание на Българското икономическо дружество*, кн. 8, с. 449-466].
- Gerschencron, A 1962, *Economic Backwardness in Historical Perspective*. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press.
- Genov, Z 1935, 'Guidelines for New Industrial Legislation', *Magazine of the Bulgarian Economic Society*, no. 5, pp. 288-301. [Генов, З 1935, „Насоки на ново индустриално законодателство“, *Списание на Българското икономическо дружество*, кн. 5, с. 288-301].

- Dimitrov, M 2020, 'Continuity and Changes in the Economic Policy of the Bulgarian State during the Great Depression 1929–1934', *Proceedings of the Centre for Economic History Research*, no. 5, pp. 228-246. [Димитров, М 2020, „Приемственост и промени в стопанската политика на българската държава по време на световната стопанска криза 1929–1934 г.“, *Известия на центъра за стопанско-исторически изследвания*, Т. 5, с. 228-246.].
- Dimitrov, M 2018, 'Land Ownership and the Development of Agriculture in Bulgaria (1878–1944)', *Proceedings of the Centre for Economic History Research*, vol. 3, pp. 88-103. [Димитров, М 2018, „Поземлената собственост и развитието на селското стопанство в България (1879–1944)“, *Известия на центъра за стопанско-исторически изследвания*, Т. 3, с. 88-103].
- Dimitrov, M 2014, *The state and the economy in Bulgaria between the two world wars 1919–1939*, Sofia: Publishing Complex – UNWE. [Димитров, М 2014, *Държавата и икономиката в България между двете световни войни 1919–1939*, София: Издателски комплекс – УНСС.].
- Dimitrov, M 2004, 'The policy of the government of the People's Bloc on the issue of the obligations of the population in 1932', in *Historical, legal and economic science in favor of Bulgaria*, vol. 1, Sofia: University Publishing House "Economy", pp. 132-144. [Димитров М 2004, „Политиката на правителството на Народния блок по въпроса за задълженията на населението през 1932 г.“, в *Историческата, юридическата и икономическата наука в полза на България*, Т. 1, София: Университетско издателство „Стопанство“, с. 132-144].
- Egorov, P 1938, 'Estimation of Farm Cash-Income from Agricultural Production in Bulgaria', *Publications of the Statistical Institute for Economic Research State University of Sofia*, no. 2-3, pp. 133-170. [Егоров, П 1938, „Опит за установяване пазарността на българското земеделско стопанство“, *Трудове на Статистическия институт за стопански проучвания при Софийския държавен университет*, кн. 2-3, с. 133-170].
- Hristoforov, A 1939, 'The course of the trade cycle in Bulgaria 1934–1939', *Publications of the Statistical Institute for Economic Research State University of Sofia*, no. 1-2, pp. 1-151. [Христофоров, А 1939, „Развитие на конюнктурният цикъл в България 1934–1939“, *Трудове на Статистическия институт за стопански проучвания при Софийския държавен университет*, кн. 1-2, с. 1-151].
- Hristov, D 1937, 'The Excise duties in our country before and after their codification', *Magazine of the Bulgarian Economic Society*, no. 2, pp. 67-81. [Христов, Д 1937, „Акцизите у нас преди и след тяхното кодифициране“, *Списание на Българското икономическо дружество*, кн. 2, с. 67-81].

Nedkov, B 1937, 'Development of the Bulgarian financial system during the last decade', *Publications of the Statistical Institute for Economic Research State University of Sofia*, no. 3-4, pp. 1-366. [Недков, Б 1937, „Развитие на българската финансова система през последното десетилетие“, *Трудове на Статистическия институт за стопански проучвания при Софийския държавен университет*, кн. 3-4, с. 1-366].

Parvanova, R 2019, 'Democratic Alliance and the Measures to Fight the Depression (1929–1931)', *Proceedings of the Centre for Economic History Research*, vol. 4, pp. 171-184. [Първанова, Р 2019, „Демократическият сговор и мерките за борба с кризата (1929–1931)“, *Известия на центъра за стопанско-исторически изследвания*, Т. 4, с. 171-184].

Stefanov, I 1935, 'On the structure and sources of the financial economy of Bulgaria', *Publications of the Statistical Institute for Economic Research State University of Sofia*, no. 2-3, pp. 156-181. [Стефанов, И 1935, „Върху структурата и източниците на финансовото стопанство на България“, *Трудове на Статистическия институт за стопански проучвания при Софийския държавен университет*, 1935, кн. 2-3, с. 156-182].

Stoyanov, P 2017, 'The Bulgarian Income Tax Act of 1933', *Proceedings of the Centre for Economic History Research*, vol. 2, pp. 214-226. [Стоянов, П 2017, „Законът за данъка върху приходите в България от 1933 г.“, *Известия на центъра за стопанско-исторически изследвания*, Т. 2, с. 214-226].

Correspondence address:

Marco Dimitrov – Associate Professor, PhD
University of National and World Economy
Department of Political Economy
8-decemvri Str., 1700, Sofia
E-mail: marco_dimitrov@abv.bg